V.O.B.o.W.

nr. 75 - aug./sept. 2012

België-Belgique
P.B.
8800 Roeselare 1
BC 6675
P 409155

WEST-VLAAMSE ARCHEOKRANT

West-Vlaamse Archeokrant: Driemaandelijks tijdschrift, jaargang 20, afgiftekantoor Roeselare, Uitgever: V.O.B.o.W. vzw & WAR

Ondernemingsnummer: 414135857

Maatschappelijke zetel: Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare
Verantwoordelijke uitgever en verzending: Jozef Goderis
Bergeikenstraat 48, 8800 Roeselare (Rumbeke), 051/22.27.20

PIJPEN WIJZEN OP INTERACTIES AAN HET KANAAL ROESELARE-LEIE

Jozef Goderis

Pijpenkoppen en pijpenstelen kunnen opduiken in je achtertuin, wit, rood of zwart gebakken. Landbouwers gooiden de afgebroken stukjes op het veld. Vissers, roters en schippers dumpten die in het kanaal. Jaren later, bij baggerwerken, kwamen deze pijpenfragmenten weer boven.

In de voorbije decennia werd binnen de archeologie aan kleipijpen weinig aandacht besteed, vaak omdat ze als "te recent" bestempeld werden. Jammer, want kleipijpen kunnen interessante gegevens opleveren over de interacties met andere regio's, steden of landen. Uit vondsten van de materiële cultuur kunnen de productieplaats, de periode en soms de pijpenmaker achterhaald worden. Bovendien getuigen die fragmenten over de evolutie van de verschijningsvormen van pijpen en over de geschiedenis van het roken, nu er om gezondheidsredenen, hard wordt gewerkt om met die geschiedenis komaf te maken.

Vondstomstandigheden

Tussen 1979 en 1981 werden in het kanaal Roeselare-Leie baggerwerken uitgevoerd, met verbeteringswerken aan de Bruanebrug. De oude Schaapsbrug werd afgebroken en begin 1981 was de nieuwe Schaapsbrug reeds in aanbouw. Langs de Graankaai, tussen de Bruane- en de Schaapsbrug werden in 1979 tot het voorjaar 1981 in totaal 327 pijpenfragmenten ingezameld. Aan de Kromme beek, de Kachtemse- en Vierwegstraat doken 118 losse stukjes op. Naar aanleiding van 150 jaar kanaal Roeselare-Leie maakt deze studie een selectie uit een totaal van 445 pijpenfragmenten.

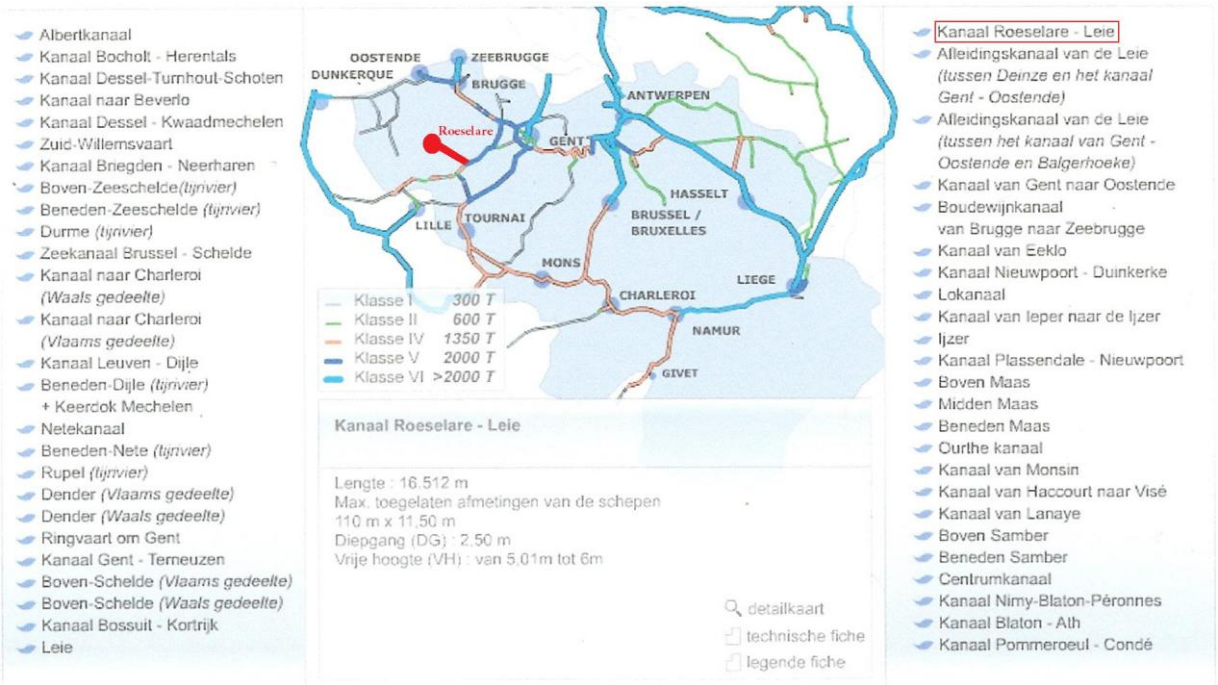

Waterwegenkaart Roeselare-Leie en verder

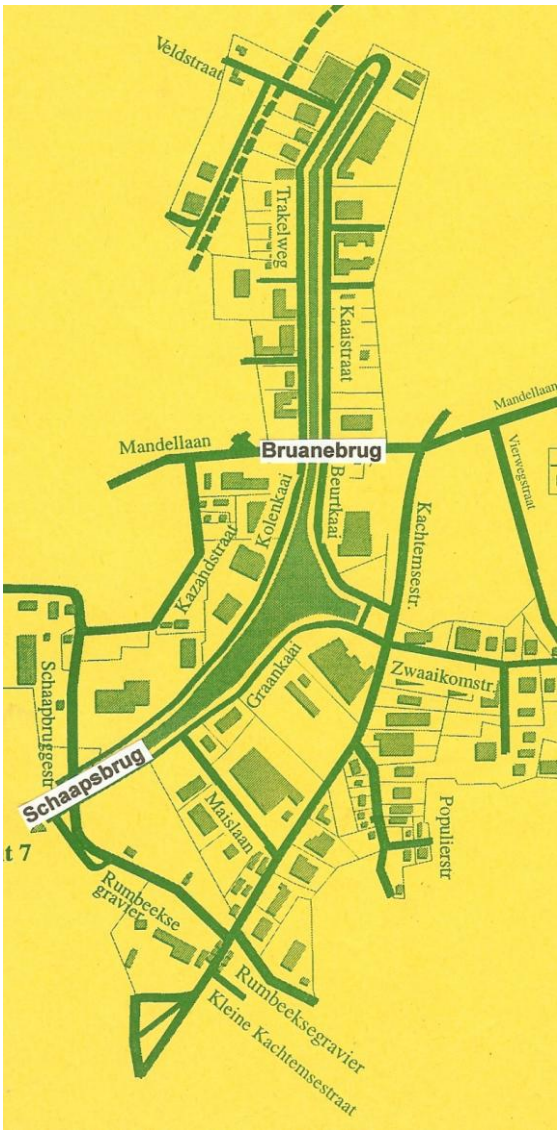

Industriezone Roeselare Haven

Langs de Kromme Beek vonden we enkele kopjes en dikke stelen uit de tweede helft van de 17de eeuw, maar die zijn zodanig geërodeerd, dat er weinig of niets is op af te lezen.

Geborduurde pijpenstelen van voor de aanleg van het kanaal in 1862

De naam *geborduurde stelen* is reeds gebruikt in de 17de eeuw in een notarisact van Gerrit Van der Hout in Rotterdam in oktober 1634 (Don Duco 1981). Op de steel is een zwaartepunt-decoratie aangebracht bestaande uit ruiten gevuld met een leliemotief; een zeer oude versieringsvorm die zo'n 40 jaar, midden de 17de eeuw, populair zal blijven. Vermoedelijk zijn die stelen afkomstig uit Nederland gezien er in de 17de eeuw nauwelijks pijpenmakers in Vlaanderen waren met als gevolg dat Vlaanderen sterk afhankelijk was van import uit Holland.[1]

Steelfragment met ingedrukt patroon met een lelie in ruit, datering ca. 1635-1655

Steelfragment met ingedrukt patroon met vier lelies in ruit op het zwaartepunt van de steel, in combinatie met strepen getrokken met een radeermes, datering ca. 1650-1670

Steelfragment met leliepatroon in reliëf. Deze techniek lijkt eerder zeldzaam

Pijpenfragmenten uit de 19de eeuw nadat het kanaal werd gegraven anno 1862

Er zijn tussen de Bruane – en Schaapsbrug leuke pijpjes aangetroffen van de pijpenmakers Declercq en Muylle die in Roeselare waren gevestigd. Daarnaast werden er ook in dezelfde zone fragmenten

[1] Met dank aan Ruud Stam, voorzitter Pijpelogische Kring Nederland, briefwisseling met Jozef Goderis op 9 augustus 2006.

aangetroffen afkomstig uit het atelier van De Bevere gevestigd te Kortrijk in de nabijheid van het einde van het kanaal. Naast deze vondsten werden er nog andere fragmenten aangetroffen, schippers kochten blijkbaar ook pijpen tijdens de aanleg van hun boten langs de Leie (waar in de buurt de pijpenmakers De Bevere gevestigd waren) of wat verder bij Gisclon à Lille of langs het kanaal Kortrijk-Bossuit of langs het kanaal naar Charleroi in Wallonië, (nabij Nimy of Onnaing) waar pijpenmakers Scouflaire hun pijpenfabrieken hadden opgericht.
Verder op vaart bereikten ze wellicht Andenelle waar Désiré Barth pijpen produceerde in zijn derde atelier in 1880 vlak langs de oevers van de Maas (Mordant 1999).

Pijpenmakers Declercq in de 19de eeuw

Emiel Gustaaf Declercq (1839-1909) pijpbakker gehuwd met Stephanie Boucquet en hun zoon Jerome Declercq (1874-1957) woonden in de Leenstraat te Roeselare, dus niet zover van de kop van de vaart. Soms werd deze laatste door de kinderen aangesproken als “Jerome Pupe”.[2]

Vermoedelijk had die familie hun pijpenoven aan de kop van de vaart, achter de herberg “In de stad Gent”, een gebouw dat verdween na de Eerste Wereldoorlog.

Steelfragment Declercq Roeselare

- witbakkend, afgebroken lengte 36mm
- naamstempel Decl… sela …
- diameter van de steel: 6-7mm
- diameter van het rookkanaal: 1,5mm
- vindplaats: veld nabij de Rumbeekse Gravier
- gevonden op 20 mei 1982
- datering eind 19de – begin 20ste eeuw

Kop-steelfragment Declercq Roeselare

- witbakkend, licht bruin gepatineerd en geglaasd
- stempel op de ketel: …clercq ..elare
- diameter van de steel: 9mm
- diameter van het rookkanaal: 1,5mm
- vindplaats: dicht bij de Kromme Beek
- gevonden begin juli 1982
- datering: einde 19de – begin 20ste eeuw

.

[2] Met dank aan Gerard Plets (†), onderwijzer basisschool Klein Seminarie Roeselare, mondelinge mededeling op 9 mei 1982.

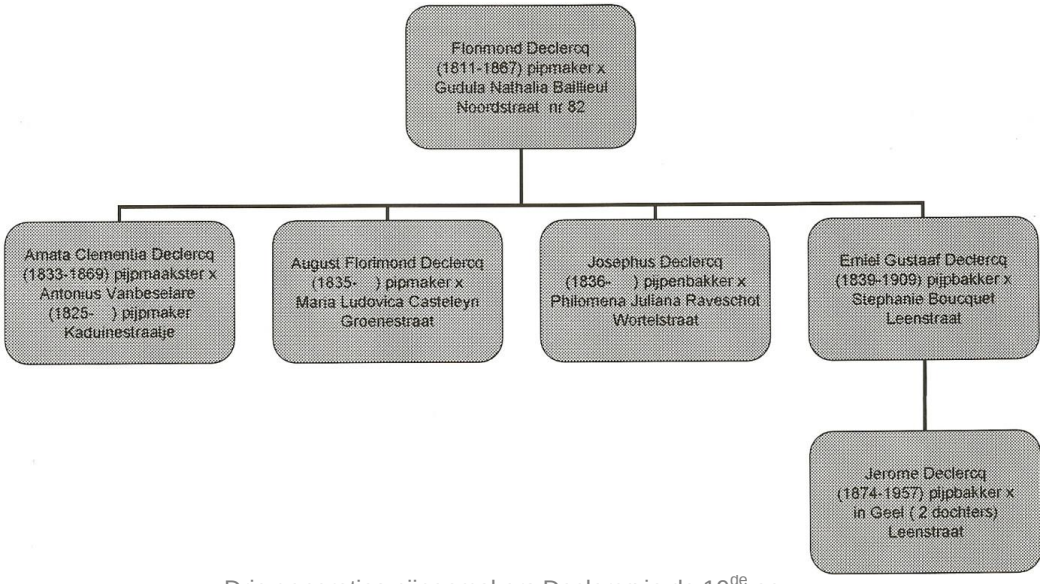

Drie generaties pijpenmakers Declercq in de 19de eeuw

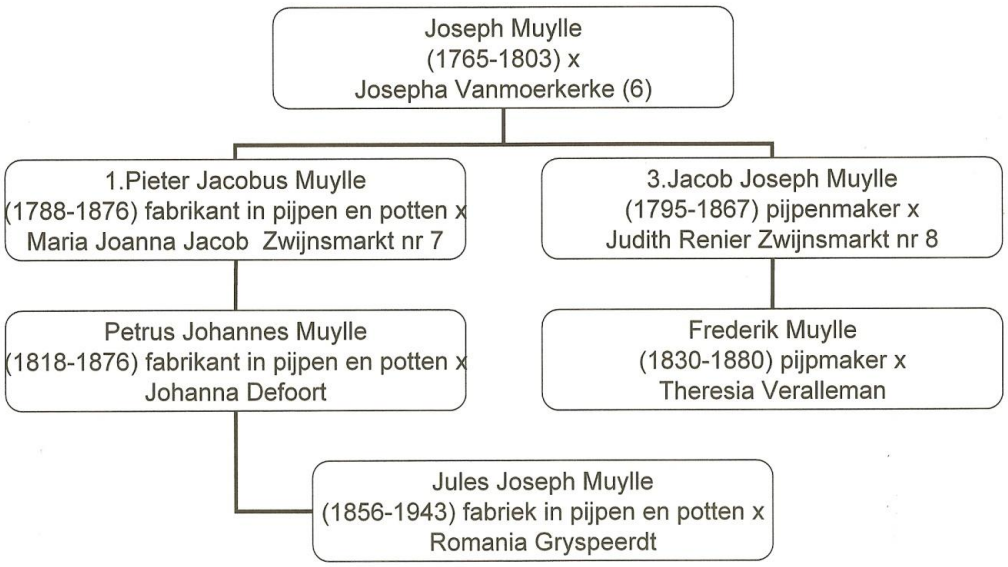

Pijpenmakers Muylle in de 19de eeuw

Joseph Muylle (1765-1803) was geen pijpenmaker maar zijn nazaten waren het wel gedurende drie generaties. Ze waren de bekendste pijpenmakers in de 19de eeuw te Roeselare.

We blijven in Roeselare tussen de Bruane- en Schaapsbrug om de collectie Muylle-pijpjes te bekijken die aldaar opdoken. De hielmerken PM (Petrus Muylle) en M (Muylle) verwijzen naar de oudste generaties. Uit deze verzameling is het gelakte rijlaarspijpje zeer merkwaardig. Op dit pijpje staan noch hielmerk noch naamstempel op de steel. Maar door de vondst van een gelijkaardig klein stukje van de punt van de rijlaars in context van andere fragmenten met Muylle-inscripties en van de Muylle-oven aangetroffen in 1996 op het Polenplein (Goderis, artikel in voorbereiding over lokalisatie van pijpenovens in Roeselare), kunnen we haast zonder twijfel dit rijlaars-pijpje aan de jongere generaties Muylle toeschrijven in de 19de eeuw.

Terloops wijzen we even op de trafiek vanuit Roeselare naar Deinze. In het najaar van 1974 werd de Leie in Deinze uitgebaggerd en bij die gelegenheid doken daar eveneens 31 pijpenstukjes op waaronder twee

pijpenkoppen waarbij de steller van het artikel over deze Deinze-pijpen geen verklaring vond: "*De steel draagt een ingedrukte inscriptie waarvan de letters* …ylle *… bewaard zijn. Welke fabriek hiermee bedoeld wordt, kon niet achterhaald worden"* (Vandenhoutte 1976: 208-209). Geen twijfel dat het hier om Muylle-pijpen gaat die wijzen op het verspreidingsgebied van pijpen van Roeselaarse makelij, hier tot in Deinze.

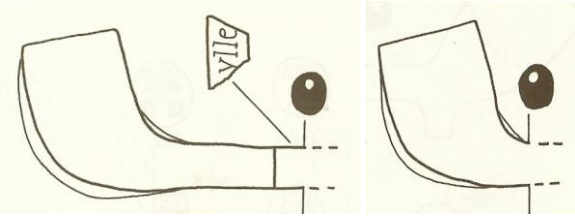

Fragmenten van Muylle-pijpjes vervaardigd in Roeselare en gevonden bij baggerwerken in Deinze.

Langs het kanaal Roeselare-Leie zijn een 20-tal fragmenten van Muylle-pijpen gevonden waarvan we hier een selectie voorstellen. Veel van die pijpen tonen een versieringslob of rib, boven en onder, in de overvloei van kop naar steel. Centraal staat het gelakte rijlaarspijpje en bovenaan rechts de twee fragmenten met duidelijke hielmerken.

hielmerk Petrus Muylle

hielmerk Muylle

Muylle pijpen kanaal Roeselare-Leie

Muylle-naamstempelop de steel

Muylle-pijp in de vorm van een rijlaars, de hiel van de laars vormt de hiel van de pijp. Witbakkend met bovenlaag bruin gelakt. Hoogte: 4,2cm; diameter rand: 2cm; dikte van de steel ca. 0,5 – 0,6cm; gevonden aan de Schaapsbrug in 1981; datering 19de eeuw.

De Bevere pijpen uit Kortrijk gevonden aan het kanaal in Roeselare

De fabriek De Bevere werd gesticht in 1826. In Kortrijk waren achtereenvolgens volgende pijpenmakers werkzaam:

- Judocus Augustinus De Bevere (1772-)
- Judocus-Joseph DeBevere (1801-1829)
- Constantinus De Bevere (1804-1877)
- Contstant Joseph De Bevere (1844-1883)
- Amand Karel De Bevere (1839-1917)
- Amand Charles De Bevere (1886-1952) plaatste van 1945 tot 1950 het merk *Terre purifiée*

Het *Terre purifiée* merk werd eveneens gebruikt door zijn opvolgers Robrecht Laporte en Frans Van Overschelde. In de catalogus van 1920 worden 58 soorten pijpen afgebeeld, die elk werden uitgevoerd: witbakkend, roodbakkend of zwartbakkend (Van Hoonacker 1971, 245 en Duco 2004, 109).

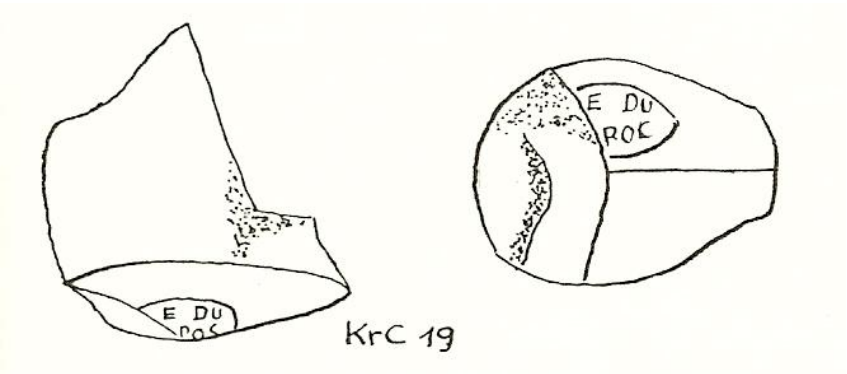

De Bevere-Maroc-pijpje, vondst aan de Kromme Beek juli 1981, roodbakkend, datering begin 20ste eeuw

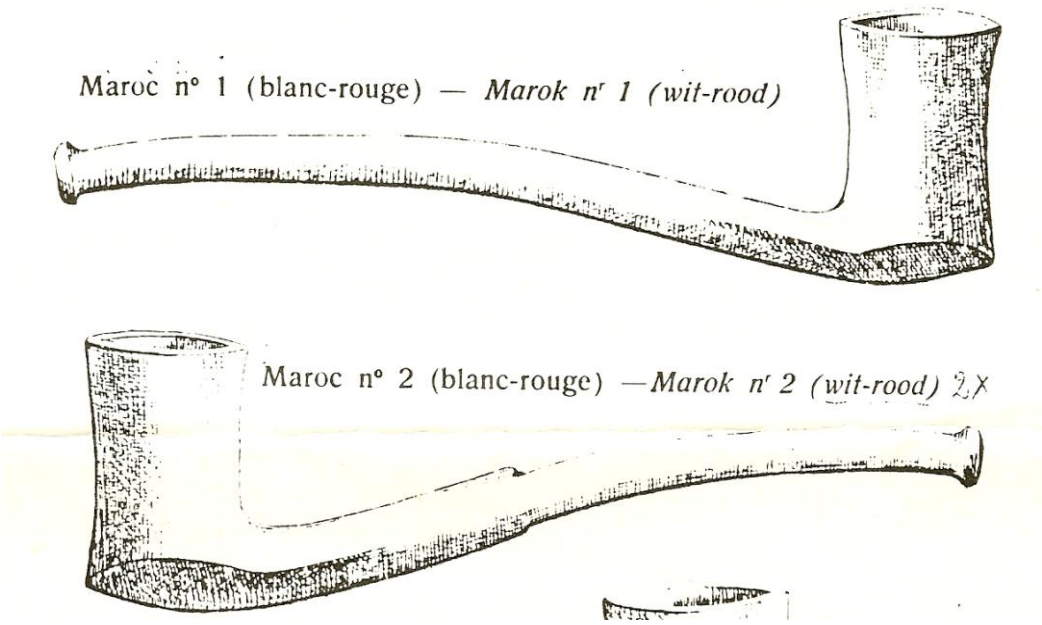

Twee De Bevere- Maroc- pijpen uit catalogus van 1920.

Rood gebakken pijpjes en wit gebakken steeltjes met naamstempel De Bevere Kortrijk of Courtrai. Bovenaan rechts een Doorn-pijpje (Épine) en model 62 met lobben onderaan de ketel. (geballoneerd?)

Steel

Terre purifiée

De Kroon Schoten

We varen het kanaal via de Leie verder op en af om de herkomst na te gaan van de pijpen ingezameld in baggerslib. Zo werd aan de Kromme Beek te Roeselare een steel met het opschrift "De Kroon Schoten" opgedolven. Ook dit atelier kan in verband met de regio Roeselare-Kortrijk gebracht worden; zo kocht deze fabriek De Kroon uit Schoten de vormen van de fabriek De Bevere over (Tymstra 1984).

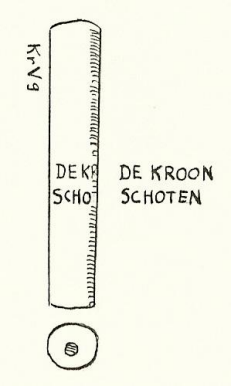

Diameter steel 0,7cm, rookkanaal 1,5mm
Afgebroken steellengte 4,5 cm.
Periode: 1947-1961.

Goedewaagen Gouda

In het voorjaar van 1980 werd bij graafwerken aan de Schaapsbrug aan de vaart, een steelfragment aangetroffen van een Goedewaagen-pijpje uit Gouda. In deze Hollandse stad bereikte de pijpenindustrie, die startte in het begin van de 17de eeuw een toppunt van welvaart kort voor 1750. De fabriek Goedewaagen begon aldaar haar werking in 1779 in een periode waarin de Goudse pijpenindustrie begint te tanen en ook in het begin van de 19de eeuw, als de Franse productie gaandeweg de wereldmarkt gaat veroveren, zijn de omstandigheden voor deze fabriek niet gunstig. Een groot deel van de productie van Goedewaagen was van oudsher bestemd voor de export. Dit is duidelijk af te leiden uit verschillende catalogi waarop expliciet "*export"* te lezen staat (Duco 2004, 169).

Kort voor W.O. I bereikt de fabriek Goedewaagen aan het jaagpad te Gouda haar hoogtepunt. Een jaarlijks productiecijfer van zes miljoen pijpen lag in haar bereik.

Opgegraven steeltje met inscriptie Goedewaagen Gouda, eerste helft 20ste eeuw.

- witbakkend, geglaasd (leerharde klei behandeld of geglad met een agaatsteen)
- dunnere steel dan het museumobject, (zie hieronder) diameter op het zwaartepunt 6mm

- identieke honigraatversiering aan het begin van de steel, als op het museumobject

- bewaarde steellengte 7,7cm

- diameter van het rookkanaal 2mm

- cijfermerk op de hiel rechts IWI

Ter vergelijking: In het voormalig museum voor Folklore en Plaatselijke Geschiedenis te Roeselare (stadsmuseum), geopend op 30 september 1962 (50 jaar geleden!) werd toen een bijna compleet Goedewaagen pijpje in custode bewaard uit de 19de eeuw.

Goedewaagen pijp uit het voormalig stadsmuseum (Inventaris nr 231)

- witbakkend, ongerookt, lichtjes geglaasd

- diameter ketelrand 1,8cm, hoogte van de ketel 3,5cm, hoek kop- steel 140°

- wat dikkere steel dan het opgegraven steeltje, bewaarde steellengte 14 cm

- dikte van de steel op het zwaartepunt: 0,7cm; diameter rookkanaal 2mm

- ingedrukte honigraatversiering op de steel tussen de hiel en het zwaartepunt van de steel.

Custode (inventaris nr 226) met Goedewaagen-pijp (inventaris nr 231) uit het voormalig museum voor Folklore en Plaatselijke Geschiedenis (Stadsmuseum Roeselare)

- lengte van de custode 19 cm,

- dikte van de steel 1,7cm en 1,1cm

- hoogte van de kop van boven tot aan de hielbescherming onderaan: 9cm

In Roeselare ontwikkelden zich langs het kanaal, gaandeweg diverse nijverheden: textiel, brandstoffenhandel en na 1930 veevoederbedrijven. De Henegouwse steenkolenmijnen zochten een groter afzetgebied en het kanaal naar West-Vlaanderen was hiervoor ideaal (Aneca 2012, 76). De kanaalverbinding vanuit de Waalse steenkolenbekkens tot in Roeselare vormde dan een zeer interessante schakel in de Belgische kolenroute (Acx 1992, 177)

Op zaterdag 13 januari 1872 voer het eerste schip de haven van Roeselare binnen. De eer viel aan het schip "*La Léonie de Hautrage*" van schipper Philippe Capelle. Het vaartuig had steenkolen aan boord van koopman Hendrik Maselis-Vanden Weghe. Hautrage ligt in Henegouwen, waar steenkolen werden ontgonnen vanaf de 18de eeuw.

We werpen het anker uit aan het Centrumkanaal (Canal du Centre), een Belgisch kanaal dat het kanaal Charlerloi-Brussel bij Seneffe verbindt met het kanaal Nimy-Blaton-Peronne te Nimy. Zo belanden we via scheepvaart in Onnaing (ten noorden van Valenciennes) en later in Nimy bij de pijpenfabrieken van de familie Scouflaire.

Scouflaire à Onnaing en à Nimy

Eerst stichtte Pierre-Joseph Scouflaire een pijpenfabriek in het Noord-Franse Onnaing, dichtbij de Belgische grens. Samen met zijn broer Antoine bouwt hij een pijpenfabriek, die weldra een van de beroemdste wordt van Frankrijk. Het wordt in 1806 een onderneming met 300 werknemers en een productie van 50.000 pijpen per dag. In 1834 laat Pierre-Joseph de fabriek over aan zijn broer Antoine. Pierre-Joseph opent dan een nieuwe pijpenfabriek in de Chaussée de Bruxelles à Nimy. Ook deze tweede fabriek kende succes en bood op zeker ogenblik werk aan 80 arbeiders.
Een catalogus, nu nog bewaard, toont 90 verschillende modellen. Scouflaire produceerde nooit portret-pijpenkoppen of

figurale pijpen (persoonlijke communicatie met Ruud Stam: "op één gekende uitzondering na: een jagerspijp" In zijn collectie is een pijp van Scouflaire à Nimy met op de ketel in reliëf een jager tussen het riet en op de andere kant een hond tussen riet en op de steel een liggende leeuw. Jager bruin en geel gelakt, riet groen). Scouflaire hield zich aan zeer klassieke geglaasde pijpen. De neergang van de fabriek Scouflaire vangt aan in W.O. I. Na het faillissement sluit de fabriek in 1936 definitief de poorten. In onze regio werden de "*De Bevere*" veel gerookt. Maar de "*Scouflaire 'n plakte niet aan de lippen".* Daarom werden deze laatste ook sterk gewaardeerd" (De Puydt 1963, 180).

Witbakkende, roodbakkende en zwartbakkende pijpenfragmenten gevonden in het voorjaar van 1980 in de kanaalzone tussen de Bruane – en de Schaapsbrug. Inscripties op de steel: Scouflaire à Onnaing. Datering eind 19de-begin 20ste eeuw.

Zwartbakkende complete Scouflaire- pijp à Onnaing

Voor de beschrijving en inventarisatie van pijpen wordt een uniforme systematiek gehanteerd, gebaseerd op de deductieve kenmerken van het dateringsysteem: voorstel verschenen in het tijdschrift van de Pijpelogische Kring Nederland. PNK 22ste jaargang nr 88 p.1192-119:

Identificatie

1a: Inventarisnummer 773
1b: Pijpencollectie van het voormalig museum voor Folklore en Plaatselijke Geschiedenis van Roeselare

Deductieve kopkenmerken

2a: Model: bekershag
2e: Oppervlaktebehandeling : geglaasd
2g: geen radering rondom ketelopening
2h: zwartbakkend, hoogte kop 4cm
diameter ketelopening 2,4cm

Deductieve steelkenmerken

3a: Inscriptie: *Scouflaire à Onnaing*
3b: Oppervlaktebehandeling: geglaasd
3c: zwartbakkend, steellengte 12,5cm
knopvorig mondstuk.

Conclusies op basis van deductieve kopkenmerken

4: Datering 1900-1936
5: Productiecentrum: Onnaing
6. Pijpenmaker: Scouflaire
7. Literatuurverwijzing: Duco 1987

Nihoul, Breveté à Nimy

Onderstaand steelfragmentje is een bodemvondst uit de Kromme Beek in 1982 en is ondanks de aanwezigheid van een inscriptie moeilijk te determineren: zeker "*à Nimy*" is leesbaar.

Steelfragment met inscriptie, o.m. à Nimy.

In Dadizele werd tussen 1998 en 2011 echter een gelijkaardig steeltje gevonden met de inscriptie: *Nihoul Breveté à Nimy* (Goderis 2002, 42: fig. 6). Dit bevestigt de aanwezigheid van dit type pijpen voor deze regio.

In 1834 bestaan er in Nimy (Henegouwen) twee grote pijpenmakerijen: die van Scouflaire (zie hierboven) en de fabriek van Nihoul. François- Joseph Nihoul, geboren in 1766 wordt in 1825 pijpenmaker in Nimy. Zijn zoon en de jongste van zijn kleinzonen: Felix Nihoul, verstevigde de reputatie van deze fabriek. Drie generaties Nihoul hebben in Nimy pijpen gefabriceerd tot in de jaren '20 van de 20ste eeuw, toen de vraag naar pijpen sterk daalde door de stijgende vraag naar de sigaret.
Datering Nihoul-pijpen: 1825 – begin van de 20ste eeuw.

steelfragmet met inscriptie

Gisclon à Lille

Bovenstaand witbakkend steelfragment werd gevonden aan de Kromme Beek, dicht bij het kanaal van Roeselare naar de Leie in 1981. Dikte van de steel op het zwaartepunt met de inscriptie: 0,9cm. Diameter van het rookkanaal 2mm. Lengte van de bewaarde steel: 7cm.

De fabriek van Gisclon wordt gelokaliseerd in de Rue d' Arras nr 169. Op 1 km hiervandaan werd in 2000 in de Rue Desaix een opgraving ondernomen. Hier dook een pijpenstort op van ongeveer 40m² en een dikte van 1 à 1,50m. Het wezenlijke van het depot wordt gevormd door meerdere honderdduizenden stukken pijpen: misbaksels, gebroken exemplaren, slecht gebakken of slecht geglazuurd (Barbieux en Gabriel 2006, 279).

Over het leven van Antoine Gisclon is weinig bekend: geschreven bronnen ontbreken. Via de keuze van zijn modellen, kunnen we enkele van de aspecten van zijn voorkeuren en ideeën benaderen. Uit zijn catalogus blijkt dat de fabriek werd gesticht in 1829. Tot in de jaren 1862 is het onmogelijk om zijn politieke opinies echt te kennen, wel staat hij bekend als zijnde een vrijmetselaar. een element dat zich uit in de keuze van een aantal van zijn modellen van pijpenkoppen.

De vondst van dit steeltje aan de Kromme Beek kan alweer wijzen op een economische relatie in de 19de eeuw tussen Roeselare en Rijsel en vice versa.

La Rue d' Arras et La Rue Desaix liggen niet zo ver van het Canal de la Deûle. Bij Bauvin kan men via dit kanaal naar Rijsel en verder bij Deûlemont en Spiere Helkin (B) de Schelde op.

Pijpenkoppen met zoömorfe elementen gevonden aan de kanaalzone

kippenpootpijp gevonden aan de Kromme beek in 1983

Identificatie

1a: Kr. 1983 collectie Jozef Goderis
1b: Vindplaats: Roeselare, Kromme Beek 1983

Deductieve kopkenmerken

2a: Kop gebroken en daardoor model moeilijk herkenbaar: reliëfpijp met kiekenpoot. Een kiekenpoot omklemt vaak een eivorm. (ovoide) associatie kip en ei.
2e: Oppervlaktebehandeling: witbakkend, geglaasd, lichte rooksporen
2h: Hoogte: (decoratie inbegrepen) 3,7cm

Deductieve steelkenmerken

3a: Kiekenpoot in overvloei van kop naar steel
3b: Oppervlakte behandeling :geglaasd

Conclusies op basis van deductieve kopkenmerken

4: Datering 19B (2de helft van de 19de eeuw)
5: Mogelijk productiecentrum: Frankrijk, Gouda, Andenne
6: Mogelijke pijpenmaker: Gambier (F), Fiolet (St. Omer), Goedewaagen (N), Gisclon à Lille. Maar vermoedelijk Désiré Barth (Andenne)
7: Literatuurverwijzing: Mordant 1999, 87, 114, 150; Barbieux, Gabriel e.a., 189 n° 691, 190 n° 704, 192 n° 691, 193 n° 701 en 711.

Twee gelijkaardige leeuwenpijpjes gevonden aan de Schaapsbrug in 1979

Identificatie

1a: S52/79 collectie Jozef Goderis, prospectievondst
1b: Vindplaats: Roeselare Schaapsbrug 1979

Deductieve kopkenmerken

2a: Model niet gemakkelijk herkenbaar wegens beschadiging: hoornpijp?
2e: Oppervlaktebehandeling:witbakkend, geglaasd

2h: Hoogte: 4,5cm, diameter rand 2,2cm, eerste exemplaar lob-vormige hiel. Bij het tweede exemplaar is deze lob afgebroken.

Deductieve steelkenmerken geen; steel op beide exemplaren afgebroken

Conclusies op basis van deductieve kopkenmerken

4. Datering: 19B: tweede helft van de 19de eeuw
5. Mogelijk productiecentrum: Rijsel of Andenne
6. Mogelijke pijpenmaker: Gisclon à Lille, maar eerder Désiré Barth in Andenne
7. Literatuur: Barbieux, Gabriel e.a., 170 nr 539.

Twee gelijkaardige rattenpijpjes gevonden aan de Kromme Beek in 1981

Identificatie

1a: KrV 17/81 en Kr V6/81 collectie Jozef Goderis: prospectievondst
1b: Vindplaats: Roeselare, Kromme Beek 1981

Deductieve kopkenmerken

2a: Model: doetel met knaagdier (rat) als hiel van de pijp
2e: Oppervlaktebehandeling: grootste exemplaar geglaasd, witbakkend. Kleinste exemplaar met een zweem van rode kleivermenging op wit. (bewust gedaan of toevallig?)
2f: niet gebotterd
2g: geen radering rondom de ketelopening
2h: Hoogte: met decoratie inbegrepen 4cm, diameter rand 2,2cm

Modelnummer 1037 “Neogene rat au talon” in Gambiercatalogus uit 1868

Modelnummer 950 “Petit rat” uit Gisclon catalogus

Deductieve steelkenmerken op beide exemplaren te weinig bewaard

Conclusies op basis van deductieve kopkenmerken

4: Datering: 1850-1900
5. Mogelijk productiecentrum: Frankrijk of Andenne (B)
6. Mogelijke pijpenmaker: Gambier, Gisclon à Lille of toch D. Barth (Andenne)
7. Duco 1987; Duco 2006, 226; Van Oostveen & Stam 2010; Mordant 1999, 87; Barbieux, Gabriel e.a., 227: nr 950.

Désiré Barth in Andenne

Deze fabriek dateert van 1855 en werd gedurende 30 jaar de belangrijkste productieplaats van kleipijpen in de regio Andenne.

Rond 1870 beschikte Barth over 110 arbeiders met een jaarlijkse productie van 7.500.000 pijpen. Hij perfectioneerde zijn fabricatie door gebruik te maken van de best -geschikte kleisoorten en schakelde over van manuele naar mechanische kleibewerking. Barth produceerde zowel eenvoudige als meer artistiek-uitgewerkte exemplaren. De 4/5 van deze productie waren bestemd voor de export naar Australië**,** Californië en Guinea (Caro 2004, 42).

In 1880 installeert Barth zijn derde en laatste fabriek aan de oever van de Maas: “*au rivage*” d’ Andenelle. Désiré Barth was als pijpenmaker actief van 1854 tot 1893.

Varia: pijpenvondsten uit de kanaalzone (collectie Jozef Goderis)

De volgende foto's tonen allen vondsten uit baggerwerken uit het kanaal of van oppervlaktevondsten op de toen nog onbebouwde velden erlangs (Goderis, artikel in voorbereiding). Pijpen met WS en TD als merken vergen een uitgebreid artikel in voorbereiding. De foto met twee gelijkaardige pijpjes met half-trechtervormige koppen zijn volgens Don Duco en Ruud Stam zeldzame stukken, die we voorlopig niet kunnen determineren.

Wit- en zwartbakkende pijpenkoppen, alle zes met onderstaand hielmerk: de gekroonde WS

hielmerk de gekroonde WS

Dit hielmerk werd o.m. gezet door pijpenmakers in Kortrijk (19de eeuw), Gouda (1660-1940), Saint-Omer, Venlo en (Gent?). Door de sterke verspreiding van dit merk is precieze determinatie uiteraard niet evident.

pijpenkop met spoor als hiel

Over de TD-pijpen wensen we in de toekomst een afzonderlijk artikel te schrijven, temeer omdat dit merk werd gezet door drie Roeselaarse pijpenmakers in de 19de eeuw, maar eveneens door pijpenmakers uit Poperinge (19de eeuw), uit Vlamertinge, en van Gisclon à Lille (Caro 2004, 31).

Twee gelijkaardige pijpjes met half- trechtervormige koppen waarvan één fragmentarisch compleet.

Eigenaardige ketelvorm, geen hielmerk op de complete pijp. Het ene exemplaar is gerookt, het andere niet. Diameter ketel 2,2cm, hoogte van de ketel 5cm, steellengte 19,5cm, knopvormig mondstuk, witbakkend, geglaasd. Productieplaats onbekend.

fragment van geglazuurd kopje met florale motieven, productieplaats onbekend.

Gezichtspijpje met hoge hoed, zwartbakkend, art nouveau stijl (aanleunend bij exotisme?) Productieplaats eveneens onbekend.

Boven: drie pijpen vervaardigd uit bruyère wortel
Onder: manchetpijp in meerschuim

Betreffende de gebruikte grondstoffen van de bovenstaande pijpen, de volgende beknopte duiding.

Bruyère wortel

In de tweede helft van de 19de eeuw zochten onze voorouders, meer mobiel geworden, naar een alternatief voor de broze en breekbare kleipijp. De goede bruyère pijpen worden uit knolvormige verdikkingen van deze struik gesneden. In tegenstelling tot vele andere houtsoorten zijn de rijpe droge delen van de bruyère wortel vrijwel onbrandbaar.
De herkomst van deze wortel is te situeren in het bekken van de Middelllandse zee: Frankrijk, Corsica, Centraal-Italië.

Meerschuim

Bij langdurig gebruik verkleurt de meerschuimen pijp van honiggeel tot verzadigd bruin. Meerschuim moet je niet associëren met de zee (écume de mer) of met schuim. Het is een zacht mineraal dat vooral in Turkije wordt opgegraven. Het verhardt bij blootstelling aan de lucht. Meerschuim is behoorlijk broos, behoedzaamheid bij gebruik is aangewezen. Meerschuim blijkt nu nog een toeristisch exportproduct te zijn in Turkije.

Algemene besluiten

Bedrijvigheid langs het kanaal komt vandaag vooral tot uiting in de hoge fabrieksgebouwen die her en der in loop van tijd langs de oevers opdoken. In deze studie hebben we, eerder bescheiden en aan de hand van kleine en op het eerste gezicht weinig spectaculaire bodemvondsten, de mogelijke economische relaties en materiële interacties van hen die deze waterwegen tot in de haven van Roeselare bevoeren, of er werkten, benaderd. Het is onmogelijk te achterhalen in hoeverre deze pijpen gehanteerd werden door havenarbeiders, schippers of toevallige passanten. Zo is het moeilijk te achterhalen of deze pijpjes door matrozen zelf werden weggegooid of dat het geimporteerde pijpen uit verschillende regio's betreffen die door inwoners van Roeselare in lokale winkels gekocht werden en er uiteindelijk ook weggegooid werden. Maar hun talrijke aanwezigheid op die enkele plaatsten waar in de voorbije decennia in de ondergrond gewoeld werd en waar archeologisch onderzoek op uitgevoerd werd, illustreren een menselijke bedrijvigheid aan de hand van een uniek en uitzonderlijk stukje erfgoed. Stuk voor stuk kunnen deze vondsten linken leggen tussen de Roeselaarse haven en regio's en landen zoals Nederland (Gouda), Noord-Frankrijk (Rijsel – Onnaing), Wallonië (Nimy, Ardennen: Andenne-Andenelle), enz. De Nederlandse, Franse en Belgische vlaggen en namen op de schepen in de Roeselaarse haven kunnen we nu nog af en toe opmerken, de pijpen van hen die er werkten en passeerden vormen nu hun stille getuigen.

Het kanaal bracht en brengt tot op heden bij de viering van het 150 jarig bestaan van het kanaal Roeserale-Leie mensen bijeen. Daarom wil ik hier niet alleen aandacht vragen voor leuke pijpjes, maar voor de mens achter deze rookattributen. In de archeologie en heemkunde gaat het over de evolutie van vormen en versieringen die zich ontwikkelden in loop van tijd. Vissers, vlassers en vooral schippers hebben die sporadisch nagelaten.

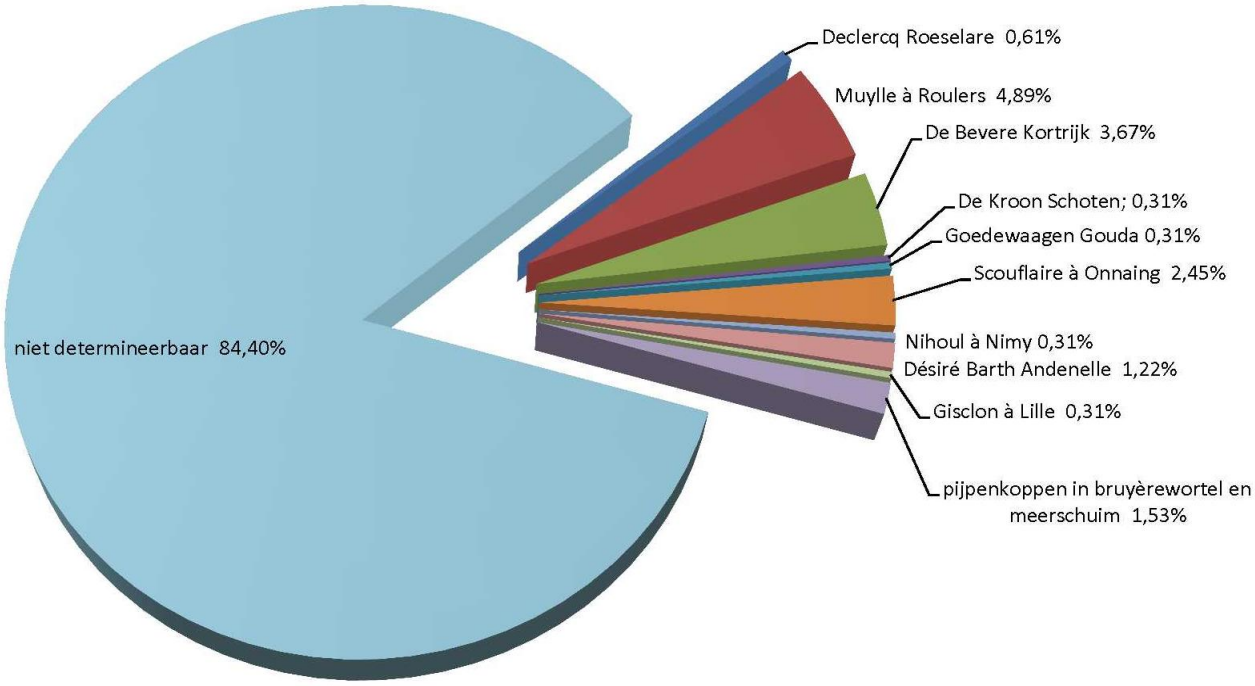

Dank aan Hendrik Demiddele voor de opmaak van bovenstaand diagram en aan Dr. Ruud Stam, voorzitter PKN, voor het nalezen van dit artikel.

Bibliografie

Acx, F. 2012: *De ontstaansgeschiedenis van het Kanaal Roeselare*–Leie (1830-1880), Uitgave: Stad Roeselare.

Anneca, S. 2012: *150 jaar Bedrijvigheid langs de vaart*. in *Erfgoed Roeselare* 1/2, 75-96.

Caro, J. 2004: *La pipe en terre Wallonie-Bruxelles-Flandre*, *Identification et datation*, Bruxelles.

Barbieux, J. en M. Gabriel (red.) 2006: *Nom d' une pipe. Tabac et pipes en terre Flandre Hainaut*, Tourcoing.

De Puydt, H. 1963: Pijp en tabak uit land en stad, *Ons Heem* 17, nr 4, 164-194.

Duco, D.H., 1981: *De Kleipijp in de Zeventiende Eeuwse Nederlanden*. (Herprint van: The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe. V. Europe 2, redactie door Peter Davey. *BAR international Series* 106)

Duco, D.H. 1987: *De Nederlandse Kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*, Leiden.

Duco, D.H. 2004: *Century of change: the European clay pipe, its final flourish and ultimate fall,* Amsterdam.

Fraikin, J. 1978: *La fabrication de la pipe en terre*, Liège.

Fraikin, J. 1981: *Pipiers de Belgique*, Liège.

Goderis, J. 1982: Pijpen uit de Roeselaarse stadshalle, *Rollariensia XIV Jaarboek van het Geschied-en Oudheidkundig Genootschap van Roeselare en Ommeland*, 61-82.

Goderis, J. 1989: Harpmuziek van David in Roeselare naar David in Zonnebeke, *Rollarius* 5, 93-101.

Goderis, J. 1996: Een pijpenstort gevonden in de Meelstraat te Roeselare, *West-Vlaamse Archeokrant* 9, 3-9.

Goderis, J. 2002: Pijpenkoppen en –stelen uit Dadizele, *West-Vlaamse Archeokrant* 34, 38-43.

Hoornaert, G. 2011: *De Mandel. Het historisch verhaal van een rivier doorheen Midden West-Vlaanderen (1500-2010)*, Uitgave: Koninklijk Geschiedkundig Genootschap van Roeselare en Ommeland.
Mordant, R. 1999: *La pipe en terre d' Andenne et ses marques,* Magermans S.A.
Tymstra, F. 1984: Pijpenfabriek De Kroon, *Pijpelogische Kring Nederland* 24, 81-86.
Tymstra, F. & J. Van der Meulen 1988: *De kleipijp als bodemvondst, beknopt overzicht van tien jaar onderzoek naar de belangrijkste pijpenmakerscentra uit de 17de en 18de eeuw in Nederland,* Jubileum Uitgave Pijpelogische Kring Nederland.
Vandenhoute, J. 1976: Pijpen uit onze streken, *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en het land aan Leie en Schelde, XLIII Kunst- en Oudheidkundige Kring-Deinze*, 183-211.
Van Hoonacker, A. 1971: Kortrijkse pijpen, *De Leiegouw* XIII 3-4, 239-248.
Van Oostveen, J. & R. Stam 2011: *Productiecentra van Nederlandse kleipijpen, Een overzicht van de stand van zaken.*

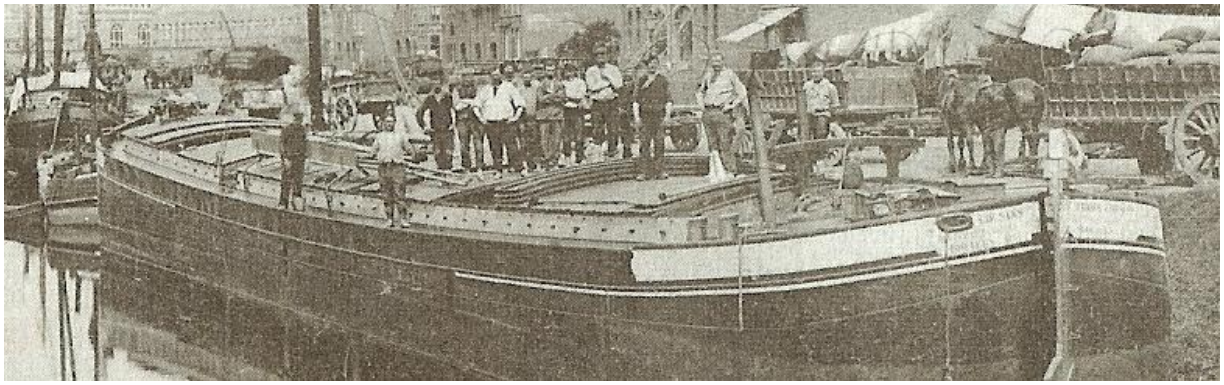

Roeselare Haven,100 jaar geleden. Midden op de boot: pijpenroker?